

ერთიანი კავკასიის იდეა ისტორიულ ჭრილში: კავკასიის გაერთიანების
მცდელობა XI-XII სს., მისი იდეოლოგიური მომზადება და პრაქტიკული
განხორციელების გზაზე გადადგმული ნაბიჯები

კავკასიისა და მისი ცალკეული ნაწილების ცივილიზაციური კუთვნილების საკითხზე თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებას ვხვდებით. ერთი თვალსაზრისის თანახმად, გარკვეულ კრიტერიუმებზე დაყრდნობით, შეიძლება ვისაუბროთ კავკასიაზე, როგორც თავისებურ ცივილიზაციაზე, სუბცივილიზაციაზე ან კულტურულ ერთობაზე უფრო გაბედულნი - ძირითადად, პოლიტიკოსები ან პოლიტიკურ წრეებთან დაკავშირებულნი - პოლიტიკური ერთობის შესაძლებლობებზეც საუბრობენ, რომელსაც საფუძვლად კულტურული და ცივილიზაციური ერთობა ედო ან შეიძლება დაედოს. მაგრამ კავკასიის ხალხთა ისტორია უფრო კავკასიური ერთობის გეგმათა განხორციელების წარუმატებელ მცდელობებს წარმოგვიდგენს, ვიდრე წარმატებულს.

ამ თვალსაზრისით, საინტერესოა საქართველოს ისტორიის ერთი მონაკვეთის განხილვა, რომელიც სწორედ გამოჩაგვლითა ამ წარუმატებელ მცდელობათა შორის. საუბარია XI-XII საუკუნეების პოლიტიკურ-კულტურულ ვითარებაზე; იმ დროს, თითქოს, ისახება ის ერთობა, რომელიც შეიძლება ერთიანი კულტურული სივრცის სახელით აღინიშნოს. უფრო მეტიც, - ხდება ამ ერთობის პოლიტიკური რეალიზაციაც. მართალია, ეს ხანმოკლე პერიოდია, მაგრამ იგი დიდ გავლენას ახდენს კავკასიის ხალხთა შემდგომ ისტორიაზე.

როგორც ცნობილია, XI-XII საუკუნეები ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერიოდია საქართველოს ისტორიაში. "ამ დროს არა მარტო "საქართველო" - ახალი ქვეყანა - წარმოიქმნა, არამედ ჩაისახა კიდევ უფრო დიდი სამყარო - კავკასია. მას ჯერ ისტორიულ-გეოგრაფიული სახელიც კი არ ჰქონდა, მაგრამ ყველაფრიდან ჩანდა, რომ მისი სახელი "საქართველო" იქნებოდა... ამ ქვეყანაში არა მარტო კავკასიის სამხრეთი და აღმოსავლეთი (სომხითი, შირვანი), არამედ მთის იქითი კავკასიონიც (დაღესტან-ჩეჩნეთი, ოსეთი, ჩერქეზეთი) აქტიურად მონაწილეობდნენ. იქმნებოდა დიდი "მსოფლიო", რომლის მათრგანიზებელი ცენტრი საქართველო იყო"¹.

აღნიშნულ პერიოდში ჩამოყალიბდა ცნება "საქართველო", როგორც კულტურულ-პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური ერთობის აღმნიშვნელი ტერმინი. "საქართველო ეწოდებოდა იმ ტერიტორიას, სადაც პოლიტიკურ და კულტურულ მფლობელობასთან ერთად, ქართველი ხალხისათვის დამახასიათებელი სოციალურ-ეკონომიკური ურთიერთობანი ვრცელდებოდა"², "ქართველად" კი მოიაზრებოდა ყველა ის, "ვინც, მიუხედავად მისი ეთნიკური წარმომავლობისა, აღიარებდა ქართულ (დიოფიზიტურ) ქრისტიანობას, ნაზიარები იყო ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობებს და მოღვაწეობდა ქართულ პოლიტიკურ და კულტურულ სარბიელზე"³. ამ სარბიელის ფარგლებში თანდათან მთელი კავკასია ექცეოდა.

"ახალი ქვეყნის" გაერთიანება ქართული ენის საფუძველზე მიმდინარეობდა, რომელიც იმ პერიოდში კავკასიის მასშტაბით უნივერსალური საღვთისმსახურო ენის ფუნქციას ასრულებდა. თუ პარალელს გავაყვებთ სხვა კულტურულ ერთობათა (ცივილიზაციათა, სუბცივილიზაციათა) ჩამოყალიბების პროცესთან, უნდა გაეცხენოთ, რომ, მაგალითად, დასავლეთის, როგორც ერთიანი კულტურული სივრცისა და ცალკე ცივილიზაციის ჩამოყალიბებას

¹ ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები. V. VIII, თბ., 1975, გვ.643.

² იქვე, გვ.397.

³ იქვე, გვ.299.

ხელი შეუწყო ლათინურის - უნივერსალური საეკლესიო ენის - პრიმატმა დასავლეთ ქრისტიანული ქვეყნებისათვის. სწორედ ასევე, შეიძლება არაბული ენის ანალოგიურ როლზე საუბარი მუსლიმური აღმოსავლეთისათვის. როგორც ჩანს, ქართული ენა იგივე როლის შესრულებას იწვებდა კავკასიაში. აგიოგრაფიული ლიტერატურის, მატრიანების, ეპიგრაფიკული და ხუროთმოძღვრული ძეგლების შესწავლა ცხადყოფს, რომ XI-XII საუკუნეებში ქართული ენა და კულტურა გავრცელებული იყო კავკასიის (ქალკედონიტი სომხები, ალბანური მონოფიზიტიური მოსახლეობა, ჩრდილოეთ კავკასია) მოსახლეობის არა მხოლოდ წარჩინებულთა წრეში, არამედ ფართო ფენებშიც.

ის, რომ კავკასია, თანამედროვე პოლიტიკური ტერმინოლოგიით, ერთიანი გეოპოლიტიკური სივრცე იყო, კარგად აქონდათ გაცნობიერებული მაშინდელ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეებს⁴. ამის დასტურია XI ს. 70-იან წლებში შექმნილი კონცეფცია, რომელიც ლეონტი მროველს ეკუთვნის⁵. მას უნდა დაესაბუთებინა კავკასიური სამყაროს ერთობა და საქართველოს მმართველთა კურსის საფუძვლიანობა, რომელიც კავკასიის გაერთიანებისკენ იყო მიმართული. ამავე დროს, ლეონტი მროველის თხზულებაში მკაფიოდ ვლინდება სწორედ გაერთიანების პროცესში წარმოშობილი თეორიული ინტერესი ხალხთა კლასიფიკაციისა და მათი გეოგრაფიული განსახლების საკითხებისადმი⁶. დაახლოებით ამავე პერიოდში ყალიბდება ქართული მესიანისტური იდეა, რომელიც ემყარებოდა რწმენას, რომ ქართულ ენას განსაკუთრებული მისია ეკისრება; ქრისტეს კვართი საქართველოშია; საქართველო ღვთისმშობლის წილხვედრი ქვეყანაა; ბაგრატიონები ღვთიური წარმომავლობისანი არან. ეს იდეა იმავე მიზანს ემსახურებოდა, რასაც ლეონტი მროველის კონცეფცია და დიდ როლს ასრულებდა XI-XII სს. საქართველოს კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მესიანისმი განეკუთვნება პოლიტიკური აზროვნებისა და ქცევის მდგრად სტერეოტიპთა რიცხვს, რომლებიც გარკვეულ ვითარებაში ყალიბდება და დროში პრაქტიკულად უცვლელია. თუმცა ქართული მესიანისტური იდეა "დღევანდელით" სწორედაც რომ არ გამოირჩევა.

ენასთან ერთად და ენის მეშვეობით, ერთიანი კავკასიის ჩამოყალიბებაში უდიდეს როლს ასრულებდა სარწმუნოება. საქართველოს - ჩამოყალიბებადი ერთობის ცენტრის - მეშვეობით ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ჩრდილოეთ კავკასიაში, სადაც არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრები, მკვიდრდებოდა საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ზეგავლენა. "ქართველ მეფეებს მშვენივრად ესმოდათ იდეოლოგიის მნიშვნელობა, ამით აიხსნება მათი მცდელობა, დაეით აღმაშენებლიდან მოყოლებული, ქალკედონურ მრწამსზე მოექციათ მონოფიზიტი სომხები"⁷.

რა სახისა იქნებოდა "დიდი სამყარო - კავკასია", რომელიც საქართველოს, როგორც ბირთვის, გარშემო ყალიბდებოდა, მიიღებდა თუ არა იგი ცალკე ცივილიზაციის ან სუბცივილიზაციის სახეს, ძნელი სათქმელია, მაგრამ ფაქტია, რომ ერთიანი გეოპოლიტიკური სივრცის შექმნის მცდელობას თან ახლდა მისი იდეოლოგიური და კულტურული საფუძვლების

⁴ მუსხელიშვილი დ. კავკასიური პოლიტიკა შუა საუკუნეების საქართველოში (XIII საუკუნემდე). - ქართული დიპლომატია (წელიწდეული), V, თბ., 1998, გვ.13.

⁵ ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა. - ქართლის ცხოვრება, I. თბ., 1955.

⁶ კეკელიძე კ. ხალხთა კლასიფიკაციისა და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში. - კეკელიძე კ. შრომები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I. თბ., 1956, გვ.169-182.

⁷ Лордкипанидзе М. К вопросу «Кавказского единого дома». - Caucasia (The Journal of Caucasian Studies). Volume 2. Tbilisi, 1998, с.168.

უზრუნველყოფისაკენ მიმართული ღონისძიებანი, რომლებიც მეტნაკლები წარმატებით ხორციელდებოდა.

სამხრეთ და ჩრდილოეთ კავკასიის მრავალეროვანი, მრავალკულტურული და მულტირელიგიური სახელმწიფოს საქართველოს ირგვლივ გაერთიანება მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო კავკასიის ერთიანი გეოპოლიტიკური სივრცისა და კულტურის კომოგენიზაციის თუ არა, ერთგვარი გამთლიანების თვალსაზრისით, და ამავე დროს, ყოველი შემადგენელი ნაწილის სპეციფიკურობის განვითარებისათვის⁸.

მაგრამ კავკასიური ერთობის ისტორია ხანმოკლე აღმოჩნდა. როგორც ლ. ტუხაშვილი აღნიშნავდა, საქართველომ ვერ შესძლო განხორციელებინა ექსპანსიის ორი ყველაზე ეფექტური ფორმა: ეკონომიკური ექსპანსია – განვითარებული სავაჭრო კაპიტალის მიერ გავლენის ქვეშ მყოფი პროვინციების ეკონომიკური ათვისება (ამ ღონისძიების საქართველოს ჯერ არ მიეღწია) და კულტურული ექსპანსია, რომელიც, როგორც ზემოთაც ითქვა, თუმცა კი დაიწყო, მაგრამ მისი გაგრძელებისა და განვითარებისათვის აუცილებელი დრო საქართველოს არ ეყო⁹.

XIII საუკუნიდან ვითარება კავკასიაში ძირეულად შეიცვალა. მონღოლთა შემოსევების შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო დასუსტდა, ჩრდილოეთ კავკასიაში თანდათან ფეხი მოიკიდა ისლამმა. კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით და სამხრეთით ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავებული პოლიტიკური და კულტურული სისტემები. და თუმცა კავკასიელთა შორის ბევრი რამ დარჩა საერთო, პირველ რიგში, სწორედ კულტურის სფეროში (ყოფითი კულტურა, სტუმარ-მასპინძლობა, თაობათა შორის ურთიერთობა, ძმადნაფიცობა და სხვ.), განსხვავება სულ უფრო საგრძნობი ხდებოდა.

XI საუკუნეში ჩამოყალიბებული იდეოლოგიურ-პოლიტიკური კონცეფცია მომდევნო საუკუნეებშიც “გამოცოცხლდებოდა” ხოლმე. მაგალითად, ერეკლე II დროს გაჩნდა იდეა სამხრეთ კავკასიის გაერთიანებისა ერეკლეს ხელისუფლების ქვეშ¹⁰. ცენტრად ამ შემთხვევაშიც საქართველო ივარაუდებოდა, თუმცა ვითარება აბსოლუტურად განსხვავებული იყო და ამ ერთობის იდეას საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხის სიმწვავე განსაზღვრავდა.

ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი (ოზაკომი), კომისარიატი, ამიერკავკასიის სეიმი. სამხრეთ კავკასიის გაერთიანების მცდელობა საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში. კავკასიის ხალხთა ერთგვარი გაერთიანება მოხდა რუსეთის იმპერიის ფარგლებში. კავკასიის სამეფისნაცვლოს შემადგენლობაში შევიდა როგორც სამხრეთ, ასევე ჩრდილოეთ კავკასიის ადმინისტრაციული ერთეულები, ადმინისტრაციულ ცენტრსა და მეფისნაცვლის სამყოფელს კი თბილისი წარმოადგენდა. ირანისა და თურქეთის გავლენის სფეროებად რამდენიმესაუკუნოვანი დაყოფის შემდეგ, ერთიან პოლიტიკურ სივრცეში ამგვარმა გაერთიანებამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა კავკასიის ხალხებს შორის ტრადიციული კონტაქტების (მათ შორის, კულტურული)

⁸ კაშია ჯ. მიჯაჭვული საქართველო – ჟურნ.: ივერია (ქართულ-ევროპული ინსტიტუტის ჟურნალი), № 3, თბილისი-ბრიუსელი, 1993, გვ.7-8.

⁹ ტუხაშვილი ლ. ნარკვევები ქართული დიპლომატიის ისტორიიდან. წიგნი I. თბ., 1994, გვ.78-79.

¹⁰ ტუხაშვილი ლ. ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში. – კრებ.: საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. თბ., 1972; Мачарадзе В. Грузинские документы по истории грузино-курдско-ассирийско-русских взаимоотношений 60-70-х гг. XVIII века. Тбилиси, 1989.

გაცხოველებისათვის, თუმცა ამ გზაზე სერიოზულ პრობლემებს ქმნიდა “divide et impera”-ს იმპერიული პრინციპი.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთის დროებითმა მთავრობამ სამხრეთ კავკასიის გამგებლობისათვის შექმნა “ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი”. ხელისუფლების სათავეში ბოლშევიკების მოსვლის შემდეგ (1917 წლის ოქტომბერი) შეიქმნა ამიერკავკასიის კომისარიატი. 1918 წლის თებერვალში ჩამოყალიბდა ამიერკავკასიის სეიმი, რომლის დაშლა მის შემადგენელ ნაწილებს შორის (საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი) არსებულმა წინააღმდეგობებმა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესაძლებლობის შექმნამ განაპირობა, რასაც მოჰყვა კიდევ საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა გამოცხადება 1918 წლის მაისში. სამხრეთ კავკასიის ერთიან პოლიტიკურ ორგანიზმად ჩამოყალიბებას საფუძველი არ გააჩნდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რუსეთმა კიდევ ერთხელ სცადა ერთიანი ადმინისტრაციული ერთეულების შექმნა ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიაში: 1924-1936 წლებში არსებობდა ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა, 1922-1924 წლებში – მთიულთა ავტონომიური რესპუბლიკა რსფსრ-ს შემადგენლობაში. არც ამ მცდელობას მოჰყოლია წარმატება.

როგორც დავინახეთ, ამა თუ იმ სახის კავკასიური ერთობის შექმნის ცდებს საფუძველად პოლიტიკური რეალიები ედო. არა მხოლოდ პოლიტიკური ქმედებანი, არამედ ასეთ ერთობათა შესაძლო ან რეალური არსებობის თვით იდეებიც კი უფრო პოლიტიკური კონიუნქტურიდან გამომდინარე ჩანს, ვიდრე წმინდა მეცნიერული ანალიზიდან¹¹.

¹¹ კობაღიანი ე., კვიციანი ჯ. კავკასია XX საუკუნეში (ზოგიერთი სოციალურ-კულტურული პრობლემა). თბ., 2001, გვ.6.